

СТАНОВИЩЕ

относно дисертационния труд на Цветолин Иванов Недков на тема: „Стопанският живот на градовете в Южна Добруджа (1878-1918 г.)“, представен в конкурса за научна степен „доктор по история“, обявен в ДВ бр. , от , от проф. д-р Димитър Стефанов Димитров от Стопанския Факултет на ЮЗУ „Н. Рилски“, гр. Благоевград

Дисертационният труд на Цветолин Недков се състои от три основни глави, разделени на параграфи, в които се анализират основните проблеми. Всяка глава, в хронологичен ред, разглежда последователно стопанското състояние и развитие на градовете в Южна Добруджа в три периода: от 1878 до 1903 г. – свързан с икономическото възстановяването и устройството на областта и собствено на градовете в нея след откъсването на Северна Добруджа от Румъния; от 1903 до 1912 г. – период на стопански подем и развитие на модерно капиталистическо стопанство в Южна Добруджа; от 1912 до 1918 г. – военния период, когато военните действия и окупацията довеждат до разруха и упадък на областта. Мисля, че това е точната структура на темата. Така авторът е съумял изчерпателно да анализира и обобщи последователно основните проблеми в стопанското развитие на добруджанските градове.

Първата глава, озаглавена „Стопанското възстановяване и началното развитие на градския икономически живот в Южна Добруджа (1878-1903 г.)“, съдържа 4 параграфа. В тях последователно, на базата на едно задълбочено и изчерпателно изследване на архивен материал и литература, се изясняват важни и неразкрити до сега въпроси от аграрното, промишленото и кредитното състояние, като и търговските възможности на населението на петте основни градове на Южна Добруджа.

В **първия параграф**, Ц. Недков прави точна характеристика на съотношението между отделните слоеве на градското население от гледна точка на тяхната стопанска дейност. Той посочва, че общо 8 943 души – 24,8% от икономически активното градско население се занимава с аграрна дейност. Става ясно, че в четири от градовете: Добрич, Балчик, Каварна и Тутракан, близо 1/3 от населението традиционно продължава и след Освобождението да се занимава със земеделие и скотовъдство, и само в Силистра процентът е доста по-малък. Недков правилно констатира, че в първите години след Освобождението, добруджанското население, занимаващо с аграрна дейност, не прави изключение от общото тежко състояние на българските селяни. Голяма част от тях са разорени и обедняват, ставайки жертва на стихийното лихварство и зеленичарство, както и на данъчните задължения, основната част от които държавата стоварва върху тях. Това съвпада и със световната стопанска криза и падането на цените на аграрните стоки по това време. Жестокото разкъсване на Добруджа и свиването на националния пазар е допълнителен удар за добруджанци. И още в този начален период в Южна Добруджа започва процес на концентрация на земите в ръцете на едри собственици.

Пак на базата на изчерпателните си изследвания върху архивите, Недков прави точен анализ на категориите земеделски земи, притежавани от градското население в Южна Добруджа. Също така точен е и анализът на разпределението на земеделските машини в добруджанските градове. Точен и изчерпателен е и анализът на различните земеделски култури, отглеждани в региона и специално от тази част на градското население, която се

занимава със земеделие. Недков посочва, че основното земеделско производство е свързано със зърнените храни, типични за региона. От петте града на Южна Добруджа като основен център на аграрно производство се откроява Добрич, където значителна част от градското население се занимава със земеделие и скотовъдство.

В края на този параграф, Цв. Недков разглежда и някои дейности, свързани с подобряването и модернизирането на аграрното производство. Още в този начален период след Освобождението, се организират конкурси за умения в аграрното производство, както и Земеделска конференция през май 1897 г.

Вторият параграф от първата глава на дисертацията разглежда реструктурирането на занаятчийското производство и зараждането на фабричната промишленост в Южна Добруджа. Посочен е сериозният упадък на доосвободенските занаяти в страната, следствие на загубата на османския пазар, на ниските вносни мита за европейските промишлени стоки. Този процес на упадък на занаятите засяга в пълна степен и еснафите в добруджанските градове. Тук Недков посочва и едно специфично за Добруджа обстоятелство, което се отразява неблагоприятно – разкъсването на тази голяма и важна стопанска област на българските земи с предаването на Северна Добруджа на Румъния. Свива се пазарът на занаятчийски стоки, а новата граница прекъсва традиционни търговски връзки на добруджанските занаятчии. Наред с това, Недков анализира и друг процес в българското занаятчийство, започнал в края на XIX-ти и началото на XX век – едно специфично за страната ново „възраждане“ на занаятчийството. Освен устойчивостта на някои традиционни занаяти, се появяват и редица нови, свързани с урбанизацията и обслужването на новите фабрики.

Пак в този параграф Цв. Недков отбелязва и друго специфично за областта явление, отнасящо се до известно изоставане на промишленото производство тук. То е резултат от бързото превръщане на големите пристанищни градове Варна и Русе в значителни индустриални центрове. Съсредоточаването на по-големите промишлени предприятия в тях логично намалява възможностите за промишленото израстване на по-малките градове във вътрешността на Южна Добруджа. Подобни отрицателни последици има и политиката на Румъния, която не само намалява възможностите за търговия през границата, но се стреми също така да насочи търговския поток към Кюстенджа, отклонявайки го от градовете на Областта.

Недков анализира и развитието на фабричното производство в региона до началото на XX в. Въпреки, че е в зародиш по това време, то бележи първите си успехи. Разбира се, както и в останалата част на страната, това са предимно малки, преработващи фабрики: мелници, мандри, предприятия за спиртни напитки... Малко от фабриките в градовете на Областта са от т. нар. насърчавана промишленост. И все пак общият брой на фабриките е впечатляващ за българските условия – 289, макар че повечето от тях са малки полуработилници. Най-сериозно е развитието на промишленото производство в Силистра, показател за което е процентът на заетите в него работници – 33% от всички за града, както и в Добрич – 29%. В другите три града: Балчик, Каварна и Тутракан процентът на промишлените работници е значително по-малък.

В **третия параграф** на първата глава Цв. Недков разглежда състоянието на търговията в добруджанските градове в последните десетилетия на XIX в. Отново на базата на обстойно изследване на значителен архивен материал и литература, дисертантът констатира значителното усложняване на търговските възможности в тях след разделянето на Добруджа между България и Румъния. До Освобождението това е един компактен регион, който засилва възможностите си в търговията по долния Дунав. Свързан е с пристанищата в Русе, Силистра, Черна вода, които ги свързват с търговията на дунавските държави, както и черноморските пристанища във Варна, Балчик и Кюстенджа, свързващи ги с Цариград и руските черноморски градове. Недков прави точен анализ и на относителния брой на хората от добруджанските градове, които се занимават с търговия. Същевременно той установява, че макар процентът на търговците да е значителен, малка част от тях се занимават с едра търговия, а повечето са дребни търговци. Сред петте добруджански града по-значително място в търговията заемат Силистра и Добрич. Що се отнася до износа от Областта, в него основно място продължават традиционно да заемат зърнените храни и други селскостопански произведения. Вносът включва предимно промишлени стоки.

В **четвъртия параграф** дисертантът разглежда проблемите в изграждането на модерния кредит и кредитните институти в добруджанските градове до началото на XX в. Все още в този период продължават да играят основна роля земеделските каси и, в по-малка степен частните акционерни дружества. Именно те слагат основите на модерната кредитна система в Областта и същевременно имат значителна роля за преодоляване на стихийното лихварство, ширещо се в първото десетилетие след Освобождението. Земеделски каси в Южна Добруджа има не само в градовете, но и в по-големи села като Дулово и Тервел, които тогава са околийски центрове. Частните акционерни дружества през периода са предимно в по-големите градове – Силистра и Добрич.

Втората глава проследява стопанския подем в страната от 1903 до 1912 г., който в значителна степен се реализира и в Южна Добруджа. Авторът правилно констатира, че значението на аграрното стопанство в добруджанските градове през този период относително намалява. Именно въпросите на аграрното стопанство са обект на изследването в първия параграф на тази глава. Главата е структурирана в същия ред както първата. В **първия параграф** Недков посочва, че частта от градското население, занимаващо се с аграрно стопанство, чувствително намалява. В Добрич например, този процент от 29% спада на 14,6%, а в Силистра – от 33% на 9,8%. Това е съществена промяна, която говори за ускореното развитие на пазарните капиталистически отношения и отливът на значителна част от икономически активното градско население от аграрното стопанство към търговията, новите занаяти или услугите. Този процес разбира се, е по-изразен в по-големите градове Силистра и Добрич и доста по-слабо в Балчик, Каварна и Тутракан.

Докато аграрното стопанство отстъпва позициите си като основно занимание на градското население в добруджанските градове, то занаятите и фабричното производство бележат подем. Анализирайки състоянието на занаятчийското производство, Цв. Недков посочва, че някои занаяти отново западат през първото десетилетие на XX в. Същевременно обаче, други занаяти се модернизират или отново намират възможности за стабилизиране. Такива са

железарството, коларожелезарството, общарството, козарството, терзийството, сарашкото производство, налбанството и др. И през този период занаятчийството остава устойчиво в добруджанските градове. Нещо повече – засилва се процесът на коопериране на дребни занаятчии, започнал още в края на XIX в. Само в Добрич, в навечерието на войните, има 222 занаятчийски работници в около 30 занаята и 4 занаятчийски кооперации.

Същевременно, заедно с бързото увеличаване на индустриалното производство и броя на фабриките в страната, и градовете на Южна Добруджа бележат подъем в тази насока. В Добрич, Силистра и Балчик са създадени 11 фабрики от насърчаваната от държавата индустрия: мелници, керамично производство, земеделски машини, железарски изделия и др. Наред с насърчаваните предприятия обаче, са създадени и множество по-дребни фабрики за спиртни напитки, олио, бира, за обработка на тютюн и др. В този период Добрич държи първенството сред 5-те добруджански града по заетост на работници във фабричното производство – над 34% от работниците. В Силистра процентът е 26,7%. По-малък е в другите три града на Областта.

Третият параграф на втора глава на дисертацията разглежда динамичното развитие на търговията в градовете на Южна Добруджа в довоенното десетилетие. И в това отношение Добрич държи първенството – близо 3 500 от жителите му са ангажирани в търговията, което е 20,4% от икономически активното население. В Силистра с търговия се занимават близо 2 400 души, които са 20,6% от работещите. Значителен процент са и търговците в по-малките градове. Цветолин Недков разкрива, в този параграф, че през разглеждания период силно нараства обхвата на магазинната търговия в добруджанските градове. Наред с традиционната житна търговия, тя заема основно място в търговията до войните. Освен че чувствително нараства търговския обем, се наблюдава и известно разнообразяване на стоките. Влияние върху това има и промяната във вкусовете на градското население, което очевидно все повече се европеизира. Пристанищата също засилват ролята си в търговията на добруджанските градове, не само това в Силистра, но и в Балчик и Каварна. Добрич остава традиционен център на търговията с аграрни стоки.

Подемът в аграрното и промишленото производство, както и в търговията, неминуемо засилват и възможностите на модерния кредит, разгледани в **четвъртия параграф**. Именно в първото десетилетие на XX в. окончателно се формира модерният банков кредит в страната. Към 1912 г. в региона вече има 6 агенции на БНБ – както в 5-те града, така и в Тервел. Създадени са и 9 спестовни каси. През 1903 г. новата БЗБ обединява в себе си традиционните земеделски каси в страната и се превръща в една от най-значителните обществени банки. Към 1912 г., отбелязва Цв. Недков и в добруджанските градове вече има 6 клона на БЗБ. Същевременно до войните в тях са открити клонове и агенции и на големите частни банки в страната. Значително място в модерния кредит заемат и разпространените в България т. нар. популярни банки, които чувствително улесняват дребните и средни собственици в тяхната стопанска дейност. И в тази глава дисертантът е показал, че много добре познава и анализира основните архивни и литературни материали. Главата изчерпателно показва стопанското състояние и стопанските дейности в градовете на Южна Добруджа.

Третата глава отразява стопанския застои и разруха по време на военния период 1912 – 1918 г. Временното анексиране на Южна Добруджа от Румъния, през лятото на 1913 г., откъсва Областта от българските земи с всички последици от това. Още при тази първа окупация Румъния прави опити да приобщи окупираните земи към румънската икономика. Недков правилно констатира, че румънците използват опита си от присъединяването на Северна Добруджа след 1878 г. и обезбългаряването ѝ за четвърт век. И тук авторът показва, че много добре познава архивите и литературата, свързана с румънската окупация. Най-драстично е посегателството на румънските власти върху българския кредит в окупираната област. Освен че заграбват капиталите на клоновете на БНБ и БЗБ, румънските власти поставят под контрол частния и кооперативния кредит и затрудняват максимално българското население в кредитирането. Същевременно румънците прогонват значителна част от българите и конфискуват земите и имуществото им.

Вторият параграф на третата глава разглежда задълбочаването на стопанската разруха в Южна Добруджа по време на Първата световна война 1916 – 1918 г. Тук много добре са изяснени тежките проблеми за Областта и градовете след освобождението им от българските войски през септември 1916 г. Румънците са заграбили и отнесли основната част от селскостопанската реколта, а военните действия и реквизициите за българската армия още повече усложняват обстановката. И тук Недков показва много добро познаване на документите. Той анализира и стопанската политика на българското правителство в Южна Добруджа по време на войната. Създадена е „Извънредна добруджанска комисия със задача – осигуряване прехраната на българските войски и населението. Окупацията, продължителните военни действия и нарастващата икономическа криза, довеждат до разруха, фалиране на предприятия и занаяти, упадък на традиционното земеделие, липса на работна ръка, свиване на търговията...

В заключението на разработката Цветолин Недков прави точни обобщения на основните проблеми в темата: добрите перспективи за възстановяване и развитие на добруджанските градове до края на XIX в., въпреки намаляването на стопанските възможности след отстъпването на Северна Добруджа на Румъния; стопанският подем и развитието на аграрното стопанство, индустрията, търговията и кредитната дейност през първото десетилетие на XX в.; трагичната съдба на българите и стопанската разруха в Южна Добруджа, попаднала в румънска окупация и станала арена на бойни действия по време на войните...

Приноси:

1. Самата разработка като цяло, според мен, представлява ценен научен принос към изучаването на историческото развитие на Добруджа и изобщо на българската история в ново и най-ново време. Изследване на градското стопанство в Областта само по себе си е един недостатъчно изследван проблем и Цв. Недков правилно се е ориентирал към тази проблематика. И може да се каже, че той е изпълнил задачата си – изследването на проблема действително е съществен принос в новата българска история.

2. Принос е и изчерпателното и съвместно изследване на множество неизследвани архивни единици, както и документи и материали систематизирани и публикувани в цялостен вид.
3. Съгласен съм, че важен принос е и цялостното изясняване на проблема за стопанското състояние и развитие на градовете в Южна Добруджа, което до сега е засягано епизодично в общи изследвания за новата история на страната.
4. Принос е и комплексното изясняване на въпроса за стопанския подем в Южна Добруджа и добруджанските градове. Досега той е засяган без конкретика в общия контекст на научни трудове за стопанския подем на страната през първото десетилетие на XX в.
5. Принос е и цялостният анализ на действията на българските власти при освобождаването на Добруджа 1916 – 1918 г. за възстановяването на стопанския живот. Посочени са неимоверните трудности, с които се сблъскват след грубото дискриминиране на българското население и тоталното ограбване на Областта от румънците.
6. Принос е и конкретното и цялостно изследване на градското стопанство в Южна Добруджа от Освобождението до 1918 г., каквото досега липсваше в стопанската история на България.

Публикации по темата: Публикациите на Цветолин Недков, свързани с темата на дисертацията са повече от достатъчни, когато става дума за научна степен „доктор по история“. Всъщност основните му научни изследвания, плод на повече от 20 годишен труд, са насочени именно към стопанското състояние и развитие на Южна Добруджа. Най-напред това са две солидни монографии:

1. Стопанският живот в град Добрич в края на XIX и началото на XX век, Добрич, 2006, 196 стр.
2. Стопанският живот в град Балчик (1878-1944 г.), Добрич, 2009, 212 стр.

Освен това в периода 1993 – 2013 г. Цв. Недков е публикувал 10 студии и статии в престижни научни издания, които разглеждат важни проблеми от стопанското развитие на Южна Добруджа и градското стопанство в Областта. Всяка една от тези публикации е също важен принос в изучаването на стопанското състояние и развитие на Добруджа.

Като отчитам значителните научни приноси, задълбочения анализ и всички други научни достойнства на предложения дисертационен труд, както и публикациите на Цветолин Недков, смятам че той може да получи заслужено научната степен „доктор по история“.

20. 08. 2013 г.

Благоевград

.....

(проф. д-р Димитър Димитров)

